

KUPOLA KATEDRALE SV. JAKOVA U ŠIBENIKU, oštećena 1991.

U Domovinskome ratu 1991–95. koji je zahvatio čitave regije (Baranja, I i sr. Slavonija, Posavina, Pokuplje, Kordun, Lika, S Dalmacija, J dijelovi hrv. obale), srpski je agresor u namjeri da zatre spomen na povijest i kulturu hrv. naroda sustavno i metodično razarao gradove i sela, čitave kulturne krajolike (Konavli, I Slavonija), a ciljevi razaranja bile su redovito sakralne i spomeničke građevine te kulturne ustanove.

Oštećen je i uništen velik broj pov. građevina od kojih je mnogo istaknutih primjeraka hrv. kulturne baštine. Prema izvještaju Posebne komisije za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture samo na područjima dostupnima do lipnja, odn. do kolovoza 1995 (prije akcija »Bljesak« i »Oluja«) ukupno je oštećeno, odnosno uništeno, 1859 spomenika kulture. Potpuno je razoreno 15 (od toga osam crkava), a djelomično je srušen 131 spomenik kulture (od toga 22 crkve). Teško je oštećena građevinska konstrukcija na 102 spomenika kulture, dok je preostalih 1611 zadobilo lakša oštećenja konstrukcije (522), odn. manja površinska oštećenja (468) ili lakša oštećenja građevinske strukture zbog kojih nije bitno poremećena konstrukcija (522).

Ratne su štete najčešće na sakralnim spomenicima kulture, od kojih su neki potpuno uništeni (Voćin, Lipik, Brest Pokupski), no velik je i broj civilnih građevina na područjima pov. urbanističkih cjelina (Dubrovnik – samo područje upisano u popis svjetske baštine: 542 spomeničke građevine među kojima se nalaze i izvanredna arhit. djela kao što su palača Sponza, ranoromanička crkva uz samostan Sigurate, kompleks samostana Male braće, palača Dubrovačkih ljetnih igara i druge građevine visoke spomeničke i ambijentalne vrijednosti; Šibenik – na području povijesne jezgre: osim katedrale Sv. Jakova, 17 građanskih kuća; Zadar – na području povijesne jezgre: osim katedrale Sv. Stošije, crkve Sv. Krševana i crkve Sv. Šimuna 32 građanske kuće; Osijek – samo na području Tvrdje: 102 povijesne građevine velike ambijentalne i spomeničke vrijednosti, te više ambijentalnih i spomenički vrijednih građevina na područjima povijesnih jezgri Gospića, Otočca, Karlovca, Zagreba, Vinkovaca i drugih).

Navedenim brojkama oštećenih i uništenih spomenika kulture treba pridodati i mnoge pov. građevine na područjima oslobođenim tijekom akcija »Bljesak« i »Oluja«. Prema nepotpunim izvješćima s kojima raspolaže Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture ratnu je štetu na tim područjima pretrpjelo 445 pov. građevina, među kojima su također najčešće i najteže stradavale crkve (182). Na tim su područjima posebno bile na meti predromaničke i romaničke crkve; speci-

fičnoga autohtonog arhitektonskog izraza i oblikovanja građene u doba hrvatskih knezova i kraljeva (pretežno od kraja VIII. do poč. XI. st.). Te su građevine dokaz identiteta i stvaralačkih mogućnosti hrv. naroda u doba prve hrv. države te čine skupinu spomenika kulture najveće nacionalne vrijednosti. Mnoge od njih, kao crkva Sv. Marije Runjavice i crkva Sv. Jeronima u Korlatu ili crkva Sv. Mihovila u Popovićima, odnosno crkva Sv. Petra u Kuli Atlagića potpuno su razorene, dok su druge, npr. crkva Sv. Martina u Pridrazi, teško oštećene.

Na područjima koja su još uvijek nedostupna hrv. vlastima (dijelovi Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije) prema raznim izvorima (promatrači Europske zajednice, delegati UNESCO-a i drugi) zabilježena je šteta na 76 pov. građevina (od toga 48 crkvenih); u tome broju nisu ubrojene oštećene i razorene pov. građevine najteže stradale pov. urbanističke cjeline Vukovara.

Suprotno svim načelima međunarodnih konvencija, odneseni su svi predmeti neprocjenjive povijesne i umj. vrijednosti iz muzeja, Franjevačkoga samostana i Zbirke »Bauer« u Vukovaru; iz gotičke crkve u Voćinu; iz Muzeja Drniške krajine (ekspoziti kipara I. Meštrovića); s područja sr. Dalmacije i južnohrv. primorja.

Hrvatska Vlada i javnost uputili su stručnoj međunarodnoj javnosti i UNESCO-u brojne pozive da zaustave uništavanja hrv. kulturne baštine. Premda se neke štete već otklanjaju i neki spomenici obnavljaju, stručnim službama i institucijama ostaje mukotrpan rad na ublažavanju posljedica brutalnih agresorskih razaranja.

Osnivanjem Hrvatskog nacionalnog odbora ICOMOS i Hrvatske komisije za UNESCO 1993. stvoreni su uvjeti za bolje povezivanje Hrvatske s međunarodnim organizacijama zaštite spomenika: s UNESCO-om, ICCROM-om, ICOMOS-om i ICOM-om. U međunarodnoj suradnji na Sredozemlju Hrvatska je dala zapaženi doprinos programu obnove povijesnih naselja.

LIT.: F. Bulić, Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij, Prilog VjAHD, Split 1925. — A. Horvat, Konzervatorski rad kod Hrvata, Zagreb 1944. — C. Fisković, Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945–1949, 1950–1951, 1952, Zbornik zaštite spomenika kulture (Beograd), 1950, 1951, 1953–54. — D. Jurman-Karaman, Ivan Kukuljević-Sakcinski, prvi konzervator za Hrvatsku i Slavoniju, ibid., 1955. — L. Beritić, O zaštiti spomenika u Dubrovniku kroz stoljeća, ibid., 1959. — Lj. Karaman, Razmatranja na liniji krilatic: konzervirati a ne restaurirati, Bulletin JAZU, 1965, 1–3. — M. Prelog, Problem valorizacije u historiji umjetnosti naše zemlje, ŽU, 1966, 1. — Isti, Dr Ljubo Karaman, ibid., 1971, 15–16. — Isti, Prostor i vrijeme, Zagreb 1973. — D. Božić-Bužančić, Počeci zaštite spomenika i sabiranja umjetnina u Dalmaciji, Prilozi – Dalmacija, 1980. — T. Marasović, Zaštita graditeljskog nasljeđa, povijesni pregled s izborom tekstova i dokumenata, Zagreb – Split 1983. — Isti, Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu, Split 1985. — I. Maroević, Sadašnjost baštine, Zagreb 1986. — Croatia and Bosnia-Herzegovina Sacred Institutions on Target, Zagreb 1992. — Cultural Heritage of Croatia in the War 1991/1992, Zagreb 1993. — Spomenici u ratu, Radovi IPU, 1993, 17. — I. Maroević, Rat i baština u prostoru Hrvatske, Zagreb 1995.

T. Mar. i R.

ZATON, selo u Šibenskom zaljevu. Spominje se u dokumentima iz XV. st. Crkva Sv. Jurja i Roka sagrađena je u XVI. st.; u njoj je mramorni oltar Sv. Petra, što su ga izradili majstori Pio i Vicko Dall'Acqua 1789. — Nedaleko od sela na položaju *Bankovcu* nalaze se ruševine srednjovj. građevine, do sada neistražene.

LIT.: K. Stosić, Sela šibenskog kotara, Šibenik 1941.

ZATON, selo J od Nina. Nekoliko grobova iz ilir. doba (← VII. do ← VI. st.) sadržavalo je pretežno ukrasne predmete. Z. je na području Liburna najbogatije nalazište brončanih stiliziranih ženskih figura u obliku privjesaka. U jednome je grobu nađena grč. posuda iz Apulije (← VII./VI. st.) s geometrijskim ukrasom izvedenim crnom i crvenom bojom. U selu se nalaze ostaci građevina iz rim. doba, ostaci rim. luke koja je pripadala Aenoni (Nin) te starokršč. crkve Sv. Andrije s tri apside.

Starohrv. naselje nalazilo se SZ od današnjega, a uništili su ga Mlečani 1646, kada su spalili i Nin. Očuvane su ruševine, među kojima i ostaci trobrodne srednjovj. crkve Sv. Andrije (Sv. Jadrija). Današnje se naselje razvijalo nakon povlačenja Turaka potkraj XVII. st. Uz obalu, Z od sela očuvani su ostaci dvokatne kule (*Kastelina*), koju je, prema ugrađenu natpisu, dao sagrađiti Hanibal Cirysagus 1593. za obranu protiv Turaka; iznad natpisa je grb. U župnoj crkvi (XIX. st.) čuvaju se gotički kalež (XIV–XV. st.), monstranca, drveno raspelo i kip Sv. Ante u baroknome stilu (XVII–XVIII. st.). U selu je kuća iz XVIII. st. s dugom kamenom balaturom, stupovima i nadstrešnicom. — Između Zatona i Nina, usred polja Prahulje, na velikom ilir. grobnom humku stoji starohrv. crkva Sv. Nikole iz XI. st.; kružne je osnove s tri polukružne i jednom pravokutnom

nišom, kupola s vidljivim tragovima romanike (vrata i poprečni lukovi u unutrašnjosti). U doba tur. ratova na kupolu je dozidana promatračnica.

LIT.: Š. Batović, Nekoliko ilirskih antropomorfnih figura iz sjeverne Dalmacije, Arheološki vestnik (Ljubljana), 1955, 2, str. 233–246. — Isti, Predmeti osebnih oblika s područja Liburna, Radovi HJZ, 1960, 6–7. — I. Petricoli, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, u knjizi: Povijest grada Nina, Zadar 1969. — P. Vežić, Starokršćanska arhitektura u Zadru i na zadarskom području, Godišnjak zaštite kulture Hrvatske, 1986, 12, str. 169. — Š. Batović, Liburnska grupa, u knjizi: Praistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo 1987. — T. Marasović, Graditeljstvo starohrvatskoga doba u Dalmaciji, Split 1994. Š. Ba.

ZAVALA, selo u Popovu polju, Hercegovina. Prvi se put spominje 1372. Od sklopa samostana Sv. Petra, spomenutoga 1525, očuvani su temelji manje jednobrodne predromaničke crkve longitudinalnoga tipa. Nađeni su ulomci sadam kamenih ploča s motivima pleterne ornamentike. Crkvice (XI–XII. st.) pokazuje blisku srodnost s predromaničkom umjetnošću susjednoga Stona. — Na položaju Crkvište nalazi se skupina od 28 stećaka. Iznad sela, desno od puta prema Slanome, nalazio se srednjov. grad Popovo (Popovski).

LIT.: M. Vego, Naselja bosanske srednjovjekovne države, Sarajevo 1957, str. 94, 140. — S. Tihij i D. Basler, Crkva sv. Petra u Zavali, Peristil, 1957, 2. — Š. Bešlić, Stećci, kataloško-topografski pregled, Sarajevo 1971. R.

ZAVRŠJE, srednjovj. gradić S od rijeke Mirne. Arheol. nalazi iz rim. doba. U srednjem vijeku u sklopu posjeda pazinske grofovije, a 1523. pripao je Veneciji, koja ga prodaje obitelji Contarini. Naselje je bilo utvrđeno; obrambene su građevine očuvane na JJ strani. Od vijugave gl. ulice odvajaju se uske uličice i natkriveni prolazi. Među zgradama koje su očuvale srednjovj. arhitektonske elemente ističe se kaštel-palača (poslije pregrađena). Kasnogotička crkva Sv. Marije pregrađena je u XVII. st., a odijeljeni romanički zvonik ima još kamene prsobrane. U riznici crkve čuva se gotička monsternica iz 1449. Župna crkva Sv. Ivana i Pavla iz 1792. pripada tzv. primorskoj skupini baroknih istarskih crkava. U unutrašnjosti se ističu dvije pale G. Dizianija iz 1758. i orgulje, rad G. B. Piaggia iz 1740. — Na groblju sela Cirkoti J od Završja nalazi se romanička kapela Sv. Prima i Felicijana s dva sloja zidnih slika (XIII. i XV. st.); kameni kip Majke Božje (poč. XV. st.) prenesen je iz crkve u župnu crkvu. — Z od Završja stoji jednobrodna, troapsidna romanička kapela Sv. Jurja sa zvonikom nad jugoist. apsidom.

LIT.: G. Caprin, Istria nobilissima, II, Trieste 1905. — Inventario degli oggetti d'arte d'Italia, V, Provincia di Pola, Roma 1935. — B. Marušić, Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom, Histria archaeologica, 1974, 1–2. — B. Fučić, Glagoljski natpisi, Zagreb 1982. — V. Ekl, Gotičko kiparstvo u Istri, Zagreb 1982. — Horvat–Matejčić–Prijetelj, Barok. R.

ZBORNİK ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA, publikacija koju izdaje HAZU (od 1895). Objavljuje etnograf. i etnol. radove i građu o životu, običajima, vjerovanjima, folkloru i drugim obilježjima narodnoga života i stvaralaštva hrvatskog naroda kao i drugih slav. naroda. Već u drugoj knjizi (1897) objelodanio je A. Radić *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, prema kojoj je napisan niz enograf. monografija objavljenih u Zborniku ili očuvanih u rukopisu kao: *Bunjevci* (A. Sekulić), *Kastavština* (I. Jardas), *Otok* (J. Lovretić), *Poljica* (F. Ivanišević), *Prigorje* (V. Rožić), *Samobor* (M. Lang), *Vrhnik* (I. Žic). Do sada je izašlo 50 svezaka Zbornika. Prvi je urednik bio I. Milčetić, a potom su urednicima bili A. Radić, T. Maretić, D. Boranić, M. Gavazzi, I. Rubić, B. Gušić, V. Žganec, Lj. Babić, F. Čulinović, A. Mohorovićić i M. Marković. M. Bač.

ZDENAC, ozidana jama u koju se hvata ili skuplja voda. U seoskome graditeljstvu zdence kopaju sami seljaci. Nadzemni dio bunara — grlo oblikuje se prema lokalnim graditeljskim značajkama (u obliku kocke, prizme) i od domaćega materijala. Kod javnih gradskih i samostanskih bunara, kao i kod zdenaca bogatih kuća grlo i konstrukcija nad njim često su bogato umj. oblikovani, osobito u doba baroka (Remete).

ZDENCI, selo S od Slavonskoga Broda. Na groblju je jednobrodna gotička crkva Sv. Petra s četverokutnim svetištem; ima šiljast trijumfalni luk, uske gotičke prozore i gotički kameni dovratnik s rustičnim profilacijama. Iznad gl. ulaza diže se drveni tornjić. Crkva je podignuta na posjedu Zdenačkih u XV. st.

LIT.: Slavonki i Bosanski Brod, Slavonki Brod 1956, str. 23. — D. Vukičević-Samaržija, Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji, Zagreb 1986. A. Ht.

ZEČEVIĆ, Petar, slikar (Split, 2. III. 1807 – VIII. 1876). Učio kod dubrovačkoga slikara R. Martinija. Za F. Carraru slikao arheol. i pov. spomenike

ZAVRŠJE

(album akvarela u Arheološkome muzeju u Splitu). Naslikao nekoliko portreta istaknutih suvremenika (F. Carrara, J. Čobarnić, V. Marinović). Njegovi radovi, izuzevši krajolike u akvarelu, imaju više dokumentarnu nego lik. vrijednost.

LIT.: C. Fisković, Dubrovački sitnoslikari, Prilozi — Dalmacija, 1950, str. 16. — K. Prijatelj, Tri splitska slikara iz XIX. stoljeća, Split 1952. — C. Fisković, Izgled splitskog Narodnog Trga u prošlosti, Peristil, 1954, 1, str. 76–89. — K. Prijatelj, Splitski slikari XIX. stoljeća (katalog), Split 1959. D. Kt.

ZEILLER, Jacques, franc. arheolog i povjesničar (Pariz, 21. III. 1878 — Saint-Michel-sur-Orge, 1962). Profesor na Sveučilištu u Fribourgu, direktor na Ecole des hautes études na Sorbonni. Bavio se klasičnom arheologijom i poviješću kršćanstva u rim. doba, poglavito na Balkanu i u Podunavlju. God. 1906. dolazi u Split, gdje s E. Hébrardom istražuje i

ZAVRŠJE, unutrašnjost crkve Sv. Marije

